

V. RŪĶE-DRAVIŅA

DIVDABJU LIETOJUMS LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU
LITERĀROS TEKSTOS

Statistiskās metodes palīdzējušas noskaidrot, ka ir verbālas un nominālas valodas, t. i. tādas, kurās ir pārsvarā verbālās formas (piem., čehu), un tādas, kurās dominē nominālās formas (piem., angļu). Tāpat ir iespējams atšķirt valodas, kuru īpatnība ir plašas iespējas darināt dažādus divdabjus un kuras šādus divdabjus arī bagātīgi izmanto literāros tekstos.

Pēc senas tradīcijas pie valodām ar plašu divdabju lietojumu pieskaita sengrieķu valodu. Bet V. Ambraza pētījumi liecina, ka „Palyginus su kitomis kalbomis, išryškėja didelis lietuvių k(albos) dalyvių vartojimo intensyvumas. Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba gerokai pranoksta net s(enąją) graikų kalbą, iš seno garsią kaip mėgstančią dalyvius /.../ P.vz. Homero „Iliadoje“, pagal J. Classeno (1879 : 52) apskaičiavimus, pavartota apie 3500 dalyvių. Taigi jų dažnumo rodiklis (skaičius 40000 raidžių teksto atkarpoje) čia yra 175, t. y. daugiau kaip dvigubai mažesnis negu K. Donelaičio „Metuose“ (395).“¹

Arī latviešu valoda ir bagāta ar divdabju formām, bet līdz šim trūka plašāka pētījuma, kas atļautu spriest par to, kā atšķiras divdabju sistēma lietuviešu un latviešu valodā, kā tiek darinātas dažādās divdabju formas un kā tās savos darbos izmantoti lietuviešu un latviešu rakstnieks.

Šāda pētījuma pirmais uzdevums ir iegūt pārskatu par divdabju tipiem, kas vispār eksistē katrā valodā.

1) Lietuviešu valodā formāli iespējamu lokāmo un nelokāmo divdabju formu ir krietni vairāk nekā latviešu valodā: lietuviešu valodā var darināt aktīvos lokāmos divdabjus visos 4 laikos (tagadnē, pagātnē, iteratīvajā pagātnē un nākotnē), latviešu valodā – tikai tagadnē un pagātnē; pie tam īpašais paveids ar be- + tagadnes divdabis latviešu valodā vispār nav sastopams. Pasīvos lokāmos divdabjus lietuviešu valodā darina 3 laikos (tagadnē, pagātnē, nākotnē), latviešu valodā – tikai tagadnē un pagātnē. Nelokāmie divdabji lietuviešu valodā ir 4 laikos (tagadnē, pagātnē, iteratīvajā pagātnē, nākotnē), latviešu valodā – tikai tagadnē un nākot-

¹ Ambrazas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. V., 1979. P. 14.

nē. Toties lietuviešu valodā trūkst nelokāmā divdabja ar *-am*, ko pazīst latviešu valoda².

	lietuviešu	latviešu
	Lokāmie:	
	aktīvie	
tag.	-ąs / -įs	-ošs
	be- + -ąs / -įs	∅
pag.	-ęs	-is
iter. pag.	-davęs	∅
nāk.	-siaęs	∅
	pasīvie	
tag.	-amas / -omas / -imas	-ams / -āms
pag.	-tas	-ts
nāk.	-simas	∅
	Nelokāmie	
tag.	-ant / -int	-ot
pag.	-us	∅
iter. pag.	-davus	∅
nāk.	-siant	-šot
tag.	∅	-am / -ām
	Daļēji lokāmie	
	-damas	-dams
	Vajadzības divdabīs	
	-tinas	∅

Formāla atšķirība ir arī tai ziņā, ka lietuviešu valodā divdabji var būt visu triju dzimšu (M, F, N), kamēr latviešu valodā iespējama tikai vīriešu un sieviešu dzimtes forma. (Divdabjus ar *-simas* lietuviešu gramatikas tomēr min tikai M un F, bet ne N dzimtes formā).

Faktiski iespējas darināt divdabjus tomēr ir stipri ierobežotas vairākās verbālās kategorijās. Piem., no refleksīviem verbiem lietuviešu valodā formas ar *-amas*, *-imas*, *-omas* mēdz darināt vienīgi no prefiģētajiem verbiem, kuros refleksīvais elements tiek pievienots nevis beigās, bet starp priedēkli un nesalikto verbu. Latviešu valodā

² Sal. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. Rīgā. T. 1. 1959. 632–664; Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971. T. 2. P. 311–398.

lokāmo refleksīvo divdabju grupā dzīvīgas ir vienīgi formas ar *-ies* (piem., *skatijies, smējusies*). Arī noteiktības kategorija nav iespējama no visiem lokāmajiem divdabjiem; tā, piem., latviešu valodā divdabjiem no refleksīvajiem verbiem (ja tās vispār lieto) noteiktās formas ir tās pašas, kas no atbilstošajiem nerefleksīvajiem verbiem (*cēlis – cēlušais; cēlies – cēlušais*).

2) Divdabji, kas no formālā viedokļa gan iespējami latviešu un lietuviešu valodā, sakarīgā tekstā tomēr neparādās vienādi bieži abās valodās. Tā, piem., ļoti bieži tiek lietoti pagātnes divdabji liet. *-ēs*, latv. *-is*. Arī pasīvajiem pagātnes divdabjiem ar *-ias* resp. *-ts* ir augsta frekvence tiklab lietuviešu, kā latviešu valodā. Turpretim nākotnes divdabjus tekstos sastop daudz retāk, pie tam lokāmo nākotnes divdabju latviešu literārajā valodā vispār nav. Ar zemu frekvenci ir refleksīvās formas (liet. *dirbāšis, dirbēšis, dirbdavešis, dirbsiāšis*); to vietā, vismaz izloksnēs, lieto attiecīgās aktīvo divdabju formas; no šīm refleksīvajām formām lietuviešu valodā cik necik biežāki ir tikai tag. un pag. divdabji (*broļis sakēsi jaučiāšis geriau; namiškiai / ... / aplink seni, kasdien klausēsi jo pasakų, apstojo jį ratu*).

Formu biežums sakarīgā tekstā samazinās arī tādēļ, ka daži divdabju modeļi sastopami vienīgi atributīvā, vienīgi predikatīvā vai vienīgi atributīvi-predikatīvā funkcijā (piem., iteratīvās pagātnes divdabis – gandrīz vienmēr tikai predikatīvā funkcijā, bet nākotnes pasīvais divdabis – vienīgi atributīvā). Kā atribūti var tikt izmantotas tikai divdabju vīriešu un sieviešu dzimtes formas, un reizē ar to ir stipri samazināts nekatras dzimtes formu skaits.

Atšķirību divdabju frekvencē starp lietuviešu un latviešu valodu veicina

1) atšķirīgā laiku sistēma: lietuviešu valodā ir divi pagātnes laiki – pagātne un iteratīvā pagātne, un atbilstoši tam arī attiecīgo laiku divdabji. Latviešu valodā iteratīvās pagātnes nav.

2) Dažādā frekvence salikto laiku lietojumā: lietuviešu tekstos bieži vien sastopam vienkāršo pagātņi tur, kur latviešiem (varbūt vācu valodas ietekmē?) vairāk parasta ir saliktā tagadne vai saliktā pagātne (bet šo salikto laiku formas darina ar divdabju palīdzību).

3) Atšķirības modu sistēmā: latviešu valodai īpatnējais relatīvais mods veidots ar divdabja formu.

4) Sintaktiskie modeļi, kuros ietilpst divdabis, nav iespējami vai vismaz nav vienādi parasti latviešu un lietuviešu valodā, kaut arī divdabju formas pašas par sevi būtu pazīstamas abās valodās.

Valodās ar nominālo deklināciju nedz substantīvu, nedz adjektīvu locījumu formas sakarīgā tekstā neparādās vienādi bieži: daži locījumi ir daudz retāki nekā citi. Tas attiecināms, protams, arī uz lokāmajām divdabju formām. Ir daži divdabju modeļi, kas, praktiski ņemot, lietojami tikai vienā locījumā, proti, nominatīvā. Tā tas, piem., lietuviešu literārajā valodā un izloksņu vairumā ir ar nākotnes divdabi

ar *-siqs*, kam citu locījumu formas mūsdienu valodā ir ļoti retas (senos rakstos tie ir drusku biežāki). Lietuviešu divdabis ar *-damas* dažās izloksnēs parādās arī datīvā (*anksti rytą keldamai, ...*); arī latviešu rakstu valodā zināmos laika periodos divdabi ar *-dams* daži autori lietojuši atributīvā funkcijā.

Locījumu biežums stipri vien atkarīgs no žanra: latviešu valodā zinātniskos rakstos visbiežākais locījums nav visnominatīvs, bet ģenitīvs. Citos žanros ģenitīva formas, kaut arī ne visbiežākās, tomēr ir ar augstu frekvenci.

Kāda divdabju modeļa dzīvīgumu un biežumu nosaka arī verba piederība pie kādas zināmas verbālās kategorijas. Tā, piem., latviešu un lietuviešu valodā transitīvo un intransitīvo verbu biežuma attiecības nav vienādas divdabjos ar *-ošs* un ar *-ts*: formas ar *-ošs* daudz lielākā skaitā darina no intransitīviem verbiem, kamēr pasīvos divdabjus ar *-ts* no transitīviem verbiem. Svarīga izrādās arī verba leksiskā nozīme. Indra Avena, pētījot tautasdziesmas par karu³, varēja secināt, ka divdabju formas no kustību verbiem „iet“, „nākt“ un „jāt“ nebūt nesaskan ne skaita, ne atvasinājumu bagātības ziņā: divdabju no „iet“ ir vairāk, un pēc tiem tie ir daudzveidīgāki.

Divdabjus ar *-ošs* tiklab izloksnēs, kā literārajā valodā mēdz darināt vienīgi no īpašiem, nedaudziem verbiem.

Divdabju tipu relatīvais biežums nav tas pats dažādās „apakšvalodās“, t. i. dažādo žanru tekstos. Latviešu zinātniskos tekstos ir ļoti maz divdabju ar *-dams*; žurnālu tekstos to ir vairāk nekā zinātniski-tehniskos tekstos (nelokāmo divdabju grupā formu ar *-ot* ir 77 %, ar *-dams* — 22 %)⁴. Arī attiecības starp predikatīvi un atributīvi lietotajiem divdabjiem laikrakstu un žurnālu tekstos ir citādas nekā zinātniski-tehniskos rakstos.

Divdabjiem, kam tendence pāriet citā vārdu šķirā, piem., „zināms“, „protams“ u. c., ir ievērojami lielāks biežums nekā tā paša verba cita veida divdabjiem: „zināms“ ir daudz biežāks nekā „zinošs“, no „saturēt“ — „saturošs“ savukārt ir daudz biežāk lietojams nekā „saturams“.

Izdarot statistiskas aplēses, sastopamies ar grūti izšķiramiem robežgadījumiem. Vienkārt, divdabju adjektīvēšanās ir pakāpenisks process un grūti atrast formālu kritēriju, pēc kura noteikt, vai attiecīgais divdabis jau uzlūkojams par adjektīvu vai ne. Adjektīvācijas formāls rādītājs varētu būt iespēja darināt salīdzināmās pakāpes, bet arī tas nav pilnīgi drošs kritērijs. Otrkārt, var rasties šaubas, kuras formas vispār pieskaitīt pie divdabjiem. Tā, piem., nākotnes nelokāmais divdabis latviešu valodā (ar *-šot*) tagad literārajā valodā netiek lietots citādi kā tikai relatīvajā modā. Vai formas, kas tagad funkcionē tikai kā kāda moda pazīme, joprojām uzlūkojamas

³ Avena I. Divdabju konstrukcijas tautasdziesmās // Zari-84. Stokholmā, 1984. 41–56 lpp.

⁴ Jakubaite T. u. c. Latviešu valodas biežuma vārdnīca II. 2. Rīgā, 1969. 129 lpp.

par divdabi? Līdzīgas šaubas dzirdētas par saliktajiem laikiem, kas tiek veidoti ar divdabja palīdzību. Salīdzinot lietuviešu valodu ar latviešu, nav jāaizmirst arī, ka divdabji, kas pēc formas saskan abās valodās, var tomēr atšķirties savā funkcijā un nozīmes niansē.

Divdabju biežumu ietekmē arī to iespējas parādīties zināmās sintaktiskās konstrukcijās. Bet arī statistikas speciālisti atzīst, ka „Sintaktiskās kategorijas ir daudzveidīgākas, sarežģītākas, grūtāk pakļaujas precīzam skaidrojumam un aprēķinam, tāpēc tām jābūt speciālu pētījumu objektam. Šādu sarežģītu darbu nevar veikt reizē ar biežuma sarakstu izveidošanu“⁵.

Divdabju darināšanas formālās iespējas, kā arī to relatīvais biežums nav nekas pastāvīgs, bet mainās ar laiku. Pēc A. Sabaļauska un J. Paļoņa vērojumiem⁶, lietuviešu publicistiskajā stilā pēckara gados palielinājies divdabju skaits ar *-ant* un *-dams*, pie kam nedaudz mainījusies arī šo formu nozīmes nianse. Runājot par diahroniskajām maiņām pagātnē vispār, V. Ambrazs konstatē, ka atributīvie divdabji vislabāk paturējuši savu nominālo raksturu, kamēr visbūtiskākās pārmaiņas skārušas semi-predikatīvos divdabjus.

Kā mainās noteikumi, kādos tiek veidotas divdabju formas, kā arī šādi veidoto divdabju relatīvais biežums, labi parāda divdabju ar *-ošs* liktenis latviešu valodā. Kā zināms, latviešu klasiskajās tautasdziesmās tikpat kā nemaz nav divdabju ar *-ošs* no transitīvajiem verbiem (biežākais šai sakarā pieminētais piemērs ir „mākošam, protošam“). Arī no intransitīvajiem verbiem darināto formu nav daudz. Pagājušā gadsimta beigās un šā gadsimta sākumā daiļliteratūrā pieaug no transitīviem verbiem darināto divdabju ar *-ošs* skaits (piem., „žņaudzošs“, „kārdinošs“ K. Skalbes rakstos). Aspazijas dzeju izlasē vien var sameklēt jau simtiem šādu divdabju, arī no transitīviem verbiem (*spirdzinošā elpa, šo mocošo mīklu, tavas mīlas sildošās liesmas, radošais gars, žilbinoša vizma, valdzinošās spēles, smago nospiedošo akmens svaru u. c.*). Tālāks skaita pieaugums turpinās mūsu dienās. Spilgts piemērs ir Ojāra Vācieša dzejoļu krājums „Zibens pareizrakstība“, kurā ir veseli 46 piemēri ar *-ošs* (turpretim divdabju ar *-dams* tikai 16!) un kur no transitīvajiem verbiem atvasinātie divdabji parādās kopā ar piederīgo objektu (akuzatīvā vai ģenitīvā) agrāk neparastā sintaktiskā konstrukcijā: *dvēseli tīrošo gaismu; neko nesajēdzošā puteņi; ceļu man rādošu; tev ir izklūšanu pavēloša dvēsele; starp koncertēt neizbeidzošu orķestri.*

Šai pētījumā neesmu mēģinājusi izsekot latviešu un lietuviešu valodas diahroniskajām maiņām, bet esmu aplūkojusi divdabju sistēmu, kāda tā pastāv mūsu dienās,

⁵ Jakubaite T. u. c. Latviešu valodas biežuma vārdnīca I 2. Rīgā, 1968. 3 lpp.

⁶ Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksikos raida ir jos turtėjimas tarybinės santvarkos metais // Lietuvių kalba tarybiniais metais. V., 1967. P. 119–127. Palionis I. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. V., 1979. P. 303–304.

t. i. ap šā gadsimteņa vidū. Korpus ierobežots ar daiļliteratūras (galvenokārt prozas) tekstiem. Protams, divdabju formu sastāvs, kā arī to frekvence daiļliteratūrā nav tādi paši kā zinātniski-tehniskos tekstos vai brīvā sarunas valodā; starpība ir arī starp prozas tekstu un dzeju. Tieši daiļliteratūrā autora individuālais stils var izpausties spilgtāk nekā, piem., zinātniskos rakstos, jo katrs rakstnieks taču cenšas izveidot savu izteiksmes īpatnību gan vārdu izvēlē, gan sintaksē, un šais centienos divdabju formas, kā arī sabiezinājums sakarīgā stāstījumā ieņem īpaši svarīgu vietu. No vairākām iespējām, ko piedāvā dzimtā valoda, indivīdam ir atļauts brīvi izraudzīties to variantu, kas vairāk atbilst viņa gaumei. J. Pikčilingis, iztirzājot sintaktisko sinonīmiju⁷, min daudzus piemērus no lietuviešu valodas, kur divdabja konstrukciju var izmainīt pret kādu citu, bez divdabja. Bet arī šai izvēles situācijā latviešu rakstniekam nepastāv gluži tāda pati brīvība, jo vienā gadījumā daļā latviešu valoda kā tāda vienkārši nepazīst divas iespējas. Tā, piem., tiklab lietuvietis, kā latvietis var divdabja teicienu aizstāt ar laika palīgteikumu (*lėktuvui kylant, ... / kai lėktuvas kilo, ... // lidmašīnai paceļoties, ... / kad lidmašīna pacēlās, ...*) vai dažu divdabju vietā var likt finīto verbu (*avys laikomos vilnai / avis laiko vilnai // aitas turamas vilnai / aitas tur vilnai*) u. c. Turpretim vienīgi lietuviešu valoda pieļauj izvēli tādos gadījumos kā: *aišku, kad čia vagys buvo / aišku, kad čia vagių būta* vai: *nebežinojo, kas dabar bedarą / nebežinojo, kas dabar bedaryti* u. tml.

Runājot par atributīvajiem divdabjiem, stilu stipri ietekmē atributīvās formas novietojums prepozitīvā vai postpozitīvā stāvoklī, t. i. pirms vai pēc apzīmējamā vārda (liet. *daug mačiusieji keliautojai : rankos šimtmečius vargusios* un latv. *pazīstamā, mazliet garlaicīgā dienesta atmosfēra : viņš atkal iejutās dienesta atmosfērā — pazīstamajā, nomierinošajā, mazliet garlaicīgajā*). Tomēr visumā var vērot, ka stila īpatnības un atšķirība starp latviešu un lietuviešu valodu visvieglāk izredzama divdabju predikatīvi-atributīvajā vai predikatīvajā, nevis atributīvajā funkcijā.

Vismaz latviešu valodā par „smagu“ izjūt stilu teikumos, kuros lokāmie divdabji lietoti atkarīgos locījumos un kur no divdabja atkarīgs vēl kāds objekts, sal. (modernā dzejā) tādus piemērus kā: *lai nav bērnu dzimušu, bet dzimto zemi neredzējušu; ka mēs šo vasaru nepārtaisīsim par mirklī pārbrienamu* (O. Vācietis).

Tieši predikatīvi-atributīvajā un predikatīvajā funkcijā divdabji pieredzējuši lielākās vēsturiskās pārmaiņas un tādēļ viena otra divdabju konstrukcija, kas bija vēl visai parasta vecākajos rakstos, tagad piešķir valodai seniskāku pieskaņu. Absolūtais datīvs latviešu valodā tagad izjūtam par rakstu valodas iezīmi, jo ir samērā rets vienkāršajā sarunas valodā (klasiskajās tautasdziesmās tas toties sastopams it bieži). Nominatīvs + tagadnes aktīvais divdabjis (*pasisakē kunigaikštis esqs*), kā arī divkāršā akuzatīva konstrukcija (*mačiau brolyti grįžtanti*) lietuviešu valodā atgā-

⁷ Pikčilingis I. Leksinė ir gramatinė sinonimika. K., 1969.

dina izteiksmi seno laiku tekstos; atbilstošs izteiksmes veids latviešu valodā liek domāt par tautasdziesmu stilu.

Individuālajā stilā autoram iespējams arī apzinīgi sablīvēt vienāda tipa divdabju formas, tās atkārtojot. Sal. formu virkni ar *-dams* Vītauta Ļūdēna dzejolī:

Katrā brīnumsvēcītē

Mazs brīnumiņš, —

Sprakšķēdams, sprēgādams,

Kā sienāzis lēkādams,

Gaisu jaukdams un maisīdams,

Brīnumpiparus kaisīdams.

Autora stilu nedaudz ietekmē arī dzimtā novada izloksne. Vismaz vēl rakstnieku iepriekšējā paaudzē bija vērojamas nozīmīgas atšķirības dažādo dialektu resp. izlokšņu grupu ziņā. Tas attiecas arī uz divdabjiem. Tā Aknīstē agrāk pilnīgi svešs bijis nelokāmais divdabis ar *-am / -ām*, un reti lietoti divdabji ar *-ošs* (visos locījumos tikai tādi savienojumi kā „vārošs ūdens“ un „tekošs ūdens“); divdabji ar *-dams* bijuši daudz biežāki nekā ar *-ot*⁸.

Arī pārpratums savā laikā diskusijās starp Raini un Kārli Mīlenbahu par refleksīvo divdabju locīšanu (*saulītē cēlusies*, dat. *saulītē cēlušai*) īstenībā skaidrojams ar dialektālām atšķirībām: Kurzemes novados (K. Mīlenbaha dzimtajā pusē) bija parasts locīt refleksīvos divdabjus arī datīvā, bet ne tā Rainim pazīstamajā augšzemnieku dialektā.

Šās apceres galvenā interese saistīta ar jautājumu par to, kā atšķiras mūsdienu lietuviešu un latviešu prozas rakstnieku darbi divdabju formu izvēlē un to frekvencē. Par latviešu prozu mums tagad pieejams diezgan plašs Dr. Aleksandras Eiches pētījums. Viņas doktora disertācijā „Latvian Declinable and Indeclinable Participles“⁹ analizēti 6 autoru (Ilzes Šķipsnas, Andreja Irbes, Riharda Rīdzinieka, Ilzes Indrānes, Alberta Bela un Visvalda Lāma) prozas darbi. 120.000 vārdu tekstā tika atrastas 6524 divdabju formas; tas nozīmē, ka tekošā tekstā divdabji veido caurmērā 5–6 % no visu vārdu kopskaita. No A. Eiches dotās tabulas izriet, ka, visas divdabju formas kopā skaitot, ir liela saskaņa daiļliteratūras darbos, bet ka rakstnieku individuālās atšķirības parādās galvenokārt 3 divdabju tipos, proti, divdabjos ar *-ošs*, *-ot* un *-dams*: formu ar *-ošs* ir pavisam maz Ilzei Indrānei, bet divas reizes vairāk tā paša garuma tekstā Ilzei Šķipsnai; divdabjus ar *-ot* lieto reti Ilze Indrāne, bet to ir 6,5 reizes vairāk Rihardam Rīdziniekam vai Albertam Belam; divdabju ar

⁸ Ancītis K. Aknīstes izloksne. Rīgā, 1977. 260 un 367 lpp.

⁹ Eiche A. Latvian Declinable and Indeclinable Participles. Their Syntactic Function, Frequency and Modality. A Synchronic Study based on Latvian Fiction of the 1960s and 1970s. Stockholm, 1983.

-dams ir maz Visvaldim Lāmam, bet 2,5 reizes vairāk Alberta Bela darbā. Kā mums zināms jau no agrākiem pētījumiem, tautasdziesmās divdabjiem ar *-dams* ir visaugstākā frekvence. A. Eiches papildu studija par divdabjiem „Džūkstes pasakās” pierāda, ka šai ziņā ir gandrīz vai pilnīga saskaņa starp tautas pasakām un moderno prozu divdabju formu kopskaitā, bet ka būtiska starpība vērojama divu tipu (*-dams* un *-ot*) biežumā: pasakās to ir vairāk nekā divas reizes vairāk nekā mūsdienu prozā. Bez tam tautas pasakās ir ļoti maz formu ar *-ošs*¹⁰.

Lai iegūtu konkrētu materiālu par lietuviešu prozas rakstnieku darbiem un divdabju skaitu tajos, izraudzījos vairākus prozas darbus un to tulkojumus. Jāpatur prātā, ka arī lietuviešu rakstnieku darbos divdabju izvēli nosaka (1) pašas lietuviešu valodas atšķirīgums no latviešu valodas struktūras un (2) lietuviešu autoru individuālais stils. Analizētie teksti ir: Vytautas Bubnys, *Alkana žemē* (Vilnius, 1971) un Juozas Baltušis. *Sakmē apie Južą* (Vilnius, 1979) un šo romānu tulkojumi latviešu valodā: V. Bubņa romānu tulkojusi Daina Avotiņa („Alkanā zeme”), J. Baltuša darbu – Paulis Kalva („Teiksma par Juzi”). No latviešu literatūras izraudzījos Jāņa Akuratera „Kalpa zēna vasaru” un Kosta Korsaka tulkojumu „Samdinio bērnioko vasara” (Viļņa, 1972).

Oriģināla salīdzinājums ar tulkojumu likās izdevīgs tai ziņā, ka šādā veidā iespējams salīdzināt saturā (un teikumu uzbūvē) līdzīgus tekstus. Valodniecībā daudzkārt pārrunāts jautājums par tulkojumu ietekmi vārdu un sintaktisko konstrukciju izvēlē. Problēma diskutēta arī, iztīrējot absolūtā datīva, absolūtā ģenitīva u. c. cilmi. Piem., latīņu klasiskajā literatūrā sastopamās konstrukcijas (dativus absolutus, genitivus absolutus, ablativus absolutus) skaidrotas ar grieķu oriģināla stila atdarinājumu. Turpretim V. Ambraza pētījums atļauj secināt, ka lietuviešu senajos tekstos tulkotājs nebūt nav vienmēr sekojis oriģināla valodai un izraudzījies absolūto datīvu lietuviešu tulkojumā arī tad, ja oriģināltekstā bijuši pavisam cita tipa modeļi¹¹.

Salīdzinot tulkojumus ar oriģināltekstu, vispār jāievēro divi būtiski atšķirīgi gadījumi:

1) A valodā ir iespējams kāda zināma tipa divdabis; B valodā vispār trūkst iespējas tāda tipa divdabi darināt; tas nozīmē, ka tulkotājs spiests izteikt domu kaut kā citādi.

2) Abās (A un B) valodās pastāv formāla iespēja darināt atbilstoša tipa divdabjus. Tulkotājam te, vismaz teorētiski, ir iespējams tā paša tipa divdabi paturēt arī tulkojumā. Ir cits jautājums, vai viņš tā vienmēr arī rīkojas; ja nerīkojas, rodas dabisks jautājums, kādēļ ne.

¹⁰ Eiche A. Verbal Structures in Latvian Folktales („Džūkstes pasakas”) // Paper. The Eighth Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Stockholm, 1985.

¹¹ Ambrazas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. P. 131.

Rezultāts (analizējot sīkāk pirmās 100 lappuses Bubņa romānā un latviešu tulkojumā:

1) Visu divdabju formu kopskaits latviešu (Dainas Avotiņas) tulkojumā ir nedaudz lielāks nekā lietuviešu oriģinālā. Toties ļoti atšķirīgs ir atsevišķo divdabju modeļu biežums: dažas divdabju grupas tulkojumā parādās biežāk nekā lietuviešu oriģinālā. Pa daļai tās ir sekas no tā, ka D. Avotiņas tulkojumā ļoti bieži lietuviešu oriģināla vienkāršās pagātnes vietā latviešu tekstā sastopam cita laika formas – salikto tagadni vai pagātņi, kurās ietilpst pagātnes aktīvais divdabis ar *-is* kā predikāta papildinātājs. Sakarā ar to šis divdabis minētajā sintaktiskajā funkcijā ir ar augstu frekvenci (latv. *-is, -ies* 476 pret liet. *-ęs, -ęsis* 310).

2) Visciešākā atbilstība šai tulkojumā ir divdabim ar *-damas* resp. *-dams*.

3) Laba atbilstība biežuma ziņā ir abās valodās arī pasīvajam divdabim ar *-tas* resp. *-ts*.

4) Toties biežāk (46) ir lietots latviešu valodas nelokāmais divdabis ar *-ot* nekā formāli atbilstošās lietuviešu valodas formas ar *-ant* (26).

5) Tagadnes aktīvais divdabis ar *-qs* ir krietni biežāks lietuviešu oriģinālā nekā latviešu tulkojumā (64 *-qs* pret 25 *-ošs*). Bez tam tīri dabiski trūkst tieša atbilduma lietuviešu nelokāmajam divdabim ar *-us*, un – otrādi – latviešu tulkojumā sastopam formas ar *-am*, kas nav iespējamās lietuviešu valodā.

Interesanti atzīmēt, ka Bubņa romāna latviskajā tulkojumā atsevišķie divdabju modeļi pārstāvēti apmēram tādā pašā biežuma relatīvajā secībā, kā tais 6 latviešu autoru prozas tekstos, kurus bija analizējusi Aleksandra Eiche. Proti, arī Dainas Avotiņas tulkojumā tie sargrupējami šādā frekvences secībā: *-is, -ts, -dams, -ams, -ot, -ošs, -am* (neliela novirze ir ar *-dams* un *-ams*).

Līdzīgu ainu par divdabju atsevišķo tipu relatīvo biežumu lietuviešu un latviešu prozas tekstos iegūstam, salīdzinot J. Baltuša romānu „Sakmē apie Južą“ ar Pauļa Kalvas tulkojumu latviešu valodā. Arī šeit tulkotājs bieži izvēlēties lietuviešu valodas vienkāršās pagātnes vietā saliktos laikus perfektu un pluskvamperfektu, un atsevišķās rindkopās divdabju kopskaits latviešu tulkojumā ir lielāks nekā atbilstošajā lietuviešu tekstā. Piem.:

Aukšta lyg liepa, baltaveidē ir tokia
skaisti, sakytum nei šoko ji Pavalaknėj
visą naktį, nei alaus ragavo ar pavartėj
nuo berno gynėsi, o tik ką iš svirnelio,
gailia rasa nusiprausė.

Smuidra kā liepa, vaigs jaunavīgs,
gaišs. Kā kad nebūtu visu nakti Pa-
valaknē dancojusi, nedz dzērusi alu,
nedz pie vārtiem stīvējusies ar puisi,
bet nupāt no klētiņas iznākusi, nomaz-
gājusies saltā rasā.

Tulkojumā ir 5 divdabju formas, lietuviešu oriģinālā – nevienas.

Līdzīgi vairākos citos gadījumos:

kada tu *gavai*?

pārtulkots par kad esi no manis
dabūjis?

kas *pasidarē*?

kas *noticis*?

negi *užmiršo*, kad...

vai tad brālis *piemirsis*, nespēdams iz-
domāt, kas brālim *uznācis*.

nesumodamas, kas jam „*užējo*“

No otras puses, daudzos citos gadījumos latviešu tulkojumā divdabju vietā atrodam citādu izteiksmes veidu, bez divdabjiem. Vispār var teikt, ka latviešu tulkotājs nav nebūt vienmēr izvēlējis formāli atbilstošo divdabja formu, arī tad ne, ja darinājums pats par sevi latviešu valodā būtu iespējams. Oriģināla divdabja vietā reizēm izraudzīts

- a) (tā paša verba) cita laika divdabis,
- b) citas izteiksmes (aktīvais – pasīvais) divdabis,
- c) refleksīvās formas vietā nerefleksīvā.

Atsevišķos gadījumos divdabis ar *-dams* aizstāts ar nelokāmo divdabi ar *-ant*.

Tur, kur latviešu valodā vispār nav iespējas darināt formāli atbilstošu divdabja formu, tulkotājs ņēmis a) kādu cita tipa divdabi vai b) pavisam cita veida sintaktisko konstrukciju, bez divdabja. Piem.:

Adomas buvo *bešlyjšs* skruostu atgal
prie pagalvės,

Ką neūturiojāt, saulelei *netekėjus*?

Kievienais metais, vasarai *įkaitrėjus*

Nei žodžio *tarus*, nei *pasitarus*

rado Petrą *ariantį* daržą

Adoms, kam vaigs jau *slidēja* atpakaļ
spilvenā,

Ko tad pārspriežāt *pirmsausmas* *stun-*
dā?

Katru vasaru pašā *bula laikā*

Ne vārdiņa *neteicis*, *neaprunājies*

sastapa Petru *aram* sakņu dārzu.

Lietuviešu valodā divdabju formas var būt visās trijās dzimtēs, kamēr latviešu valodā iespējamās tikai vīriešu un sieviešu dzimtes formas. Nekatras dzimtes formas lietuviešu valodā ir sevišķi iemīļotas bezpersonas teikumos, kur latvieši atbilstošās domas izteikšanai izvēlas vai nu divdabi vīriešu dzimtē, piem.,

Pasakyta, ir *baigta*

Reiz *pateikts*, un *pietiek*

vai arī citas struktūras teikumu ar finīto verbu.

Tieši tais gadījumos, kad tulkojums nesaskan ar oriģināla divdabja formām un sintaktisko konstrukciju, labāk varam izjust lietuviešu un latviešu valodas īpatnējo stilu, kā arī autora individuālo izteiksmes īpatnību. Tulkojumu salīdzinājums rāda arī, ka stilu tik daudz neietekmē lietoto divdabju skaits, kā tās konstrukcijas,

4) Diezgan plašu grupu veido frāzes, kur Akurātera tekstā divdabja nav, bet tulkotājs izvēlējis divdabja konstrukcijas:

melnā (veļa)

kājās zābaki

rūpju pilni

un runā

un nezinu

var

redzu, nāk Minna ar brokastu

Viņa mīl puķes, un šad tad viņa ir saimnieka dārzā, un runā ar mazo Annu, un rokas pa puķu dobēm.

sudēvētus

apsiaveš

susirūpiņš

šnekant

nežinodamas

galima

pamatau Miņā, *atnešančią* pusryčius
Ji myli gėles ir dažnai galima matyti
jā šeimininkų darželyje *kalbantis* su
mažąja Ana ir *knebinėjantis* gėlių
lysvėse.

Atgriežoties pie augstāk izvirzītā jautājuma, vai oriģinālteksta divdabju konstrukcijas mudina arī tulkotāju izraudzīties tieši atbilstošās formulas, varam secināt, ka – vismaz tad, kad runa par labiem, profesionāliem tulkotājiem, un kad jātulko daiļliteratūras teksts – tulkotājs visumā seko tam divdabju vārdlietojuma biežumam, kas ir parasts viņa paša dzimtās valodas normām līdzīga žanra darbos. Varbūt juridiskos tekstos, kā arī senākajos Bībeles tulkojumos, kur bija nepieciešams stingri turēties pie teksta, oriģinālvalodas īpatnības tulkojumu ietekmēja spēcīgāk.

Šai apcerējumā analizētajos romānos lielākas novirzes, tulkojot no lietuviešu valodas latviešu valodā, parādās divos konstrukciju tipos:

1) Lietuviešu autori lieto bagātīgāk tagadnes aktīvos divdabjus ar *-as*, arī no transitīvajiem vārdiem, no kuriem savukārt nereti atkarīgs objekts akuzatīvā¹². Tulkotāji šādus teikumus, saskaņā ar latviešu literārās valodas normām, mēģinājuši pārveidot, panākot – no latviešu viedokļa – mazāk smagu stilu. Piem.:

ant Andriaus rankos, *laikančios* žagrę

Kilo nuo patalo, plačiai *atvertom*,
nieko *nematančiom* akim, graibė...

labo roku smagi uzlicis uz Andra
rokas, *kas turēja* arklu

plaši *ieplestām* acīm, vēl neko *nere-*
dzēdams, viņš velti pūlējās...

2) Kaut gan arī mūsdienu latviešu prozas rakstniekiem nav sveša maniere lietot divdabjus, savrupinātus aiz piederīgā substantīva, tomēr tulkojumos, kas šeit

¹² Sal. arī dotos piemērus un formulējumu lietuviešu valodas gramatikā: „Veikiamieji dalyviai daromi iš tranzityvinių, tiek ir iš intranzityvinių veiksmazodžių, plg. *ariantis lauką žmogus, rugius išguldžiusi kruša*“, Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971. T. 2. P. 311.

sīkāk analizēti, vērojama tieksme tādos gadījumos lietuviešu divdabja formu aizstāt ar palīgteikumu, piem.:

per didžiulī žemēlapi, *kabantī* ant apsi-laupiusios sienos

A. suēmē jos rankas, *kvepiančias* šarmu ir muilo akmenēliu

Jurģis ar roku pārvilka pār milzīgu karti, *kas bija piekarināta* pie aplupušās sienas

A. satvēra viņas rokas, *kas smaržoja* pēc sārma un ...

PARTICIPLES AS A STYLISTIC FEATURE IN LATVIAN AND LITHUANIAN LITERARY TEXTS

Summary

The present article is a contrastive analysis of the usage and frequency of Latvian and Lithuanian participles in modern prose. By comparing the inventory of participles in both languages we notice that the variety of participial formations in Lithuanian is greater than in Latvian. Syntactic models containing participles and the frequency of participles in a present-day text also differ. The syntactic synonymy allows the native speaker to choose between two or three alternatives (with or without participles) but the choice depends both on the structure of the Lithuanian/Latvian language and on the individual personality who prefers some special syntactic model. The numerical data for the frequency of occurrence of participial forms (based on novels and short stories of six contemporary Latvian writers and analysed by Aleksandra Eiche in her doctoral thesis) showed the same total number of forms in all prose works but individual differences in the frequency of participles in *-ošs*, *-dams* and *-ot*. In order to compare the frequency of participles in Lithuanian and Latvian modern prose, two Lithuanian novels (*Alkana žemė* by V. Bubnys and *Sakmė apie Juzą* by J. Baltušis) and *Kalpa zēna vasara* by the Latvian author J. Akurāters were chosen for an analysis in detail. These original texts were compared with their translations into Latvian/Lithuanian. The comparison shows that the total number of participles used in the current text is somewhat greater in Latvian prose (depending on the frequent use of compound tenses) but that the difference lies in the relative frequency of special types: the usage of *-is* and *-ts* dominate in Latvian prose whereas Lithuanian authors use the present participles in *-as* more often than the Latvian writers choose the corresponding forms in *-ošs*.